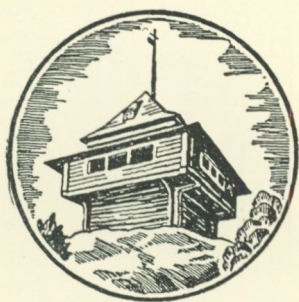

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1936**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1936

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

*Årsbokens omslag med en interiörbild från Bellmans-
museet på Skansen är utfört efter fotografi
av Olof Ekberg.*

Tryckt i gravyrtryck hos

Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag, Stockholm 1936

DJURGÅRDENS TIVOLI

EN KULTURHISTORISK ÅTERBLICK I ANLEDNING
AV SKANSENS SENASTE MARKFÖRVÄR

av Emil Norlander †

Då det sedermera så omtalade Köpenhamns Tivoli öppnades sommaren 1843, fingo vederbörande i övriga skandinaviska storstäder så att säga ögonen öppnade. Man kunde med ens se »den särskilda betydelse och den jämnlighetssträvan» som låg till grund för »en stor Nöjets lustgård».

Den som här i Sverige först hade blick för denna folkliga lustgård var dåvarande konditorn Wilhelm Davidson, längre fram i tiden Hasselbackens lycklige skapare. Han innehade på 1840-talet den gamla Barnhusgården vid Drottninggatan, upptagande det mesta av den stora plats, där numera Latinläroverket står. Den nämndes Trädgårdsföreningens park och mot Drottninggatan lågo två låga paviljonger, »Davidsonska paviljongerna», av vilka den södra året 1873 förhyrdes av dr Artur Hazelius för att inrymma Skandinavisk-etnografiska samlingen, öppnad för allmänheten den 24 oktober s. å. — upprinnelsen kort och gott till det stolta Nordiska museet och det oförlikneliga Skansen.

Davidson insåg med ens fördelen av att få sin rätt så stora park förvandlad till ett Tivoli à la det Köpenhamnska, och så igångsatte han snabbt skapandet av en dylik »nöjets lustgård». I sept. 1845 lät han i Stockholms Dagblad införa ett upprop till tecknande av aktier »för uppförandet av ett Tivoli i Stockholm i likhet med det som finnes i Köpenhamn». Kostnaderna beräkna-

Denna intressanta uppsats kom årsbokens red. till handa kort innan förf:s 1935 timade frånfälle. Det är red. särskilt kärt att få publicera ett verk av en man som icke blott var en särdeles god vän till Nordiska museet och Skansen, utan även såsom väl ingen var intimt förtrogen med här berörda frågor.

des till 50,000 riksdaler riksgälds, motsvarande ett tusen aktier å 50 rdr stycket. Man kalkylerade desslikes redan ifrån början med 45,000 i inkomster och 35,000 i utgifter, vadan affären kunde anses lysande nog. Det gick emellertid rätt så trögt med teckningen av de, enligt prospektet, fördelaktiga aktierna, ity det annonserades om teckning även under 1846. När planen inte tycktes slå tillräckligt an, beslöts på sammanträde den 30 nov. nämnda år »Tivolisällskapets» upplösning.

Året därpå den 8 aug. 1847 öppnades emellertid ett Tivoli på Söder, beläget på Tullportsgatan, ett mycket blygsamt dito och, vad Johan Flodmark angiver, tillkommet för att få större avsättning för det då nya s. k. bajerska ölet. En notis som F. citerar omtalar också i all enkelhet »En liten ny inrättning på Söder» och tillkännagiver, att bryggmästaren Franz Bechmann från Bayern »i tyska bryggeriets trädgård i hörnet av Tullportsgatan och Sandebergsgatorna ordnat en förlustelseplats med musik, dans, karusell, målskjutning och servering på bayerskt vis. Inrättningen öppnas i morgon kl. 6 e. m. och entréen är 8 sk. banko». Anläggningen, vilken längre fram benämndes Södra Tivoli, bjöd på såväl eklärering med kulörta lampor som ock fyrverkeri samt diverse varietéattraktioner, men framförallt tycktes man lägga an på stora folkfester, t. ex. en maskerad på själva midsommardagen, Josefinafest till h. m:t drottningens ära och stora musikkonserter av mera populärt slag. Riktigt populär blev »inrättningen» dock ej och den 23 aug. 1849 gavs »Stor avskedsfest av konstnärssällskapet», varmed Södra Tivolis saga var all (J. Flodmark, Det gamla bryggeriet, i S:t Eriks årsbok 1908).

Till publikminskningen däruppe på Söder bidrog väl i främsta rummet, att det planerats och igångsatts med ett stort anlagt Tivoli på Norrtullsgatan, Norra Tivolit. Även detta senare Tivoli har Flodmark utförligt beskrivit (S:t Eriks årsbok 1913). Anläggningen ifråga tillkom på ett par stockholmares enskilda initiativ. De hade funnit Tivolit på Söder väl enkelt att, alltjämt efter danskt mönster, bliva »ett förlustelseetablisement, där folk av skilda samhällsklasser kunde mot en billig avgift på

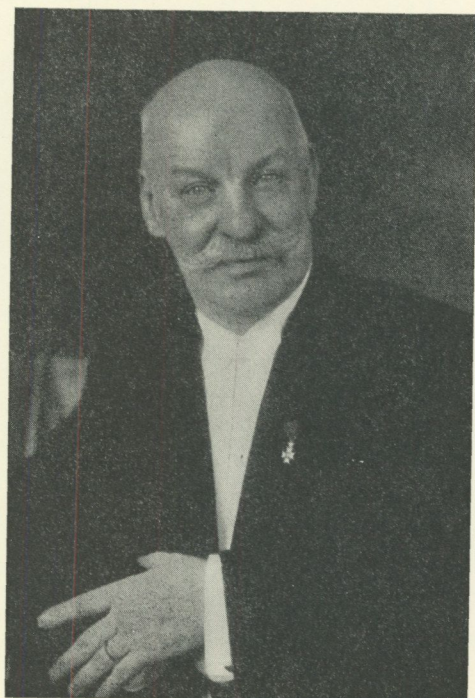

Bild 1. Emil Norlander
1865—1935.

ett angenämt sätt tillbringa lediga aftnar och roa sig efter vardagslivets mångfaldiga bestyr».

Lämplig tomt hade man funnit på Norrtullsgatan, där änket huset nu är beläget. Portalen beskrives ha varit i kinesisk stil med fritt hängande små klockor, de där pinglade vid varje fläkt. Innanför på en stor sandplan hade byggts en schweizeripaviljong med öppen terrass, en danssalong, en friluftsteater och så, helt naturligt, en mängd rena tivolilockelser som karuseller, gungor, målskjutningspaviljonger plus en apparat, vilken benämndes »Ornithobolaja» och var något slags målträffningsmaskin. Att ej glömma en musikpaviljong för Anton Schnötzingers västmanlänningar. Det nya Tivolit möttes med allmänt gillande och framför allt prisades publikens goda uppförande, så olikt Humlegårdspublikens, vilken senare lär ha utmärkt sig för rena exces-

ser. Humlegården var nämligen den tiden en Tivoliplats, den även, om ock av enklaste slag.

Invingningen av Norra Tivoli ägde rum den 13 maj 1849 och Stockholm föreföll ha fått ett verkligt stort anlagt Tivoli. Men trots de oupphörliga lockelserna, med bl. a. lindansning av en svensk ekvilibrist C. A. Nyman, blomstertåg och något i festväg som kallades »Tausend und eine Nacht oder die Pracht des Orients», ja, välordnade skolbarnsfester med utdelning av diverse gotter, minskade publikfrekvensen och redan året efter öppnandet blev ny ledning av företaget utsedd. Denna bjöd, att börja med, på brunnsdrickning, därmed konkurrerande med, som det hette, brunnsparvilkongen i Humlegården liksom även med den då tämligen nya kiosken i Arsenalshuset i Kungsträdgården, den lilla vattenbutiken, som 1933 skattade åt förgängelsen, bekant för övrigt genom Hjalmar Söderbergs »Doktor Glas».

Men särskilt synes man ha lagt an på Bellmansfester, vilka växlade i form och utsmyckning. Där gavs »Bacchi riddarslag», »Ulla Winblads förmälning med tullbesökaren Nordström» samt »Balen på Gröna Lund». Ett av barnen mycket avhållet muntrationsråd, löjtnant E. V. Höökenberg, arrangerade sommarfester, varjämte stora militära tablåer med bombardemang och musik uppfördes. Ingenting synes dock förmått locka tillräckligt stor publik och så stängdes Norra Tivolit med 1855 års utgång och den 27 okt. 1856 var allmän auktion utlyst, varvid såväl de olika byggnaderna som ock diverse Tivoliattraktioner såldes.

Därvid passade man på att för en tilltänkt Tivolianläggning på Djurgården inköpa den stora danssalongen, »40 alnar lång, 24 alnar bred, täckt med järnplåt på bräder», för 1,350 riksdaler (den hade kostat 16,000) samt till obekant pris en fristående stuga. Danssalongen blev, när den kommit på sin nya plats, stommen till vad som ända tills nu funnits kvar under namnet Maxim¹ och stugan existerar även den, fastän påkostad och omäandrad, under namn av Alphyddan, liggande granne till Maxim.

Planerna på ett Djurgårds-Tivoli sägas ha framkommit samtidigt med skapandet av Tivolit på Norrtullsgatan. Bolaget

¹ Även kallad Savoy. Byggnaden nedrevs sommaren 1935. Red:s anm.

Bild 2. Gamla Tivoliområdet på Djurgården med dansbana och karusell. Efter teckning av K. Ekvall 1869.

sökte plats för anläggningen i närheten av Slätten och sedan den Gautierska manegen rivits 1848, erhöll det nya bolaget, i vars spets stod överste D. Silfverstolpe, 1849 den vackra platsen bakom den raserade cirkusen, kort sagt där Kristallsalongen, Maxim och Alphyddan nu ligga, jämte Nedre Solliden (nu kallad Gamla Tivoliområdet) samt den härliga platån därovanför: Övre Solliden (nu allenast kallad Solliden). Den 5 aug. 1850 öppnades detta nya Tivoli, till vilket entrén var satt till 8 sk. bko eller i vårt mynt 25 öre, en dazumal ganska stor summa för den sortens nöjen. Attraktionerna synas dock ej ha varit över hövan stora. Man cirkulerade mellan skjutbanor, danspaviljonger, vaxkabinett och gungor, bild 2. En särskild attraktion för det yngre Stockholm var karusellen, den där helt visst ännu ihågkommes av äldre stockholmare. Det var en räcka små järnvägsvagnar, dragna av ett lilleputt-lokomotiv, vilket allt snurrade runt, runt. Finast var det, förstås, att få plats på loket. Och det var den tiden lika vilda tjut vid den beskedliga karusellfarten som nu under virvlandet genom tunnlarna och utför branterna på en berg- och dalbana.

Redan första året, några veckor efter invigningen, närmare bestämt den 21 aug. 1850, brann emellertid anläggningen till största delen ned. Man hade haft fest med dans och fyrverkeri med anledning av drottning Josefinas namnsdag och publiken hade avtågat, då någon plötsligt upptäckte eld i vaxkabinettet på platsen. Detta ägdes av en herre från Petersburg, J. Liephard, och ägaren hade glömt ett tänd ljus kvar i skjulet. En gardin antändes och snart insveptes hela huset i lågor. Sånär hade elden kunnat bli farlig för kringliggande byggnader, att särskilt nämna Mothanders manege, men enbart ena sidan av cirkusbyggnaden kolades lindrigt. Den som efter branden övertog Tivolianläggningen synes ha varit en bleckslagarmästare P. A. Dahlbom, vilken fick riksmarskalksämhetets resolution och innehade rörelsen till 1856, då en annan fabrikör trädde till. Denne var en, av allt att döma, mycket framsynt person och hette C. G. Mineur. Han ägde intill döddagar Djurgårdsteatern och intresset för Tivolit visar ju på att han hade blick för vad stockholmarna behövde i nöjesväg. Under hans spira var nog Djurgårds Tivoli

besökt, men tyvärr ej av den publik som varit önskvärd. Det var mest stadens slödder, vilket i sin tur avskräckte övriga stockholmare. M. stod dock för det hela till 1875, då han sålde platsen till fru C. Lenoir, ett dåtida mycket välkänt namn inom restaurangvärlden. Det var nog också fru L:s mening att söka höja stället, isynnerhet höll hon varietén, som man den tiden kallade Alhambrateatern, på någorlunda hygglig nivå. Vi minnas, vi äldre, bland artisterna från gamla dagar Clara Happé, Juliette Laurence och negerkomikern Tom Lucette, men framför alla andra — Franciska Carina.

Tidigt en söndagsmorgon på våren 1878 tog sig en man in genom den laduliknande Tivoliporten. Den mannen var Sveriges siste munsänk, direktören för Vinhandels-A.-B. Brage, Anshelm Berg. En impulsiv affärsman, vilken hade lätt att under stundens inflytande fatta även rätt så ansvarsfyllda beslut. Intresserad restaurangman var han desslikes längre fram i tiden en populär chef på Hamburger Börs samt den siste innehavaren av gamla Operakällaren, »Den gyllene hästen» kallad. Han gick omkring på måfå inom det fallfärdiga Tivolits staket, tittade in här och där i de gamla byggnaderna, vilka de flesta så här tidigt en söndagsmorgon stodo övergivna och utan allt för sträng tillsyn. Han såg in i stora varietésalongen, nu erbjödande en bedräglig syn efter lördagskvällens publikorgier. Massor av tomma punschbuteljer stodo eller lågo överallt. Stolarna voro här och där kullvräkta, helt visst ett och annat bord även. Nu höll man på att till en början samla upp alla buteljer, vilka travades upp utanför den skrangliga köksdörren inåt den s. k. trädgården. Det som imponerade på denna sand- och grusplätt var en jätteek, i vars starka grenverk man anordnat en liten serveringsplats med stolar och bord. Vår tidige besökare tog vägen fram till det s. k. Övre Tivolit, förbi Alphyddan, vilken låg på en höjd och erbjöd en betagande utsikt över infartsleden. I Alphyddan bodde alltid Tivolits innehavare.

På eländiga stigar, med fara att varje minut snubbla över knottiga trädrötter, kom vår munsänk upp till själva Tivoliplanen (nu kallad Gamla Tivoliområdet), där en del små tarvliga bodar

Bild 3. Omslag till »Oumbärlig handbok för Tivoli-besökande», tryckt 1891.
Tecknat av E. Forsström.

Bild 4. Tivolis friluftsvarieté, Kristallsalongens föregångare. Tuschlavyr av V. Andrén 1891.

och tält skvallrade om marknadsgyckel av ganska enkelt slag. Där fanns dock en restaurang med icke mindre än fyra kägelbanor — stockholmarna voro då ännu, som på Bellmans tid, mycket begivna på spel med käglor och klot. Där fanns desslikes en rutschbana, några tält för olika Tivoliattraktioner, några bastanta vagnar av den bekanta typ, i vilken kringresande marknadsfolk bodde och färdades landet runt. Vidare en tämligen stor dansbana samt den populära karusellen, en kraftmätare och, naturligtvis, de obligatoriska skjutbanorna.

Det var emellertid till den ovanför liggande platån (nu Sol-liden) vandraren styrde stegen. De här marknadsgrejorna hade han sett förut under »stora festdagar», då platsen snart sagt belägrades av särskilt Stockholms militär, ej minst av de den tiden mycket populära norska skarpskyttarna. En tös kunde dazumal hyra sig en militär-kavaljer för söndagen (sades det), och lär det ha kostat som mest att hyra en norsk skarpskytt.

På en gammal skranglig stege tog sig den tidige söndagsvandran med svårighet upp till översta Tivoliplatån, men aldrig att han ångrade den strapatsen. Det måste ha varit en beundransvärt vacker vårdag, ty Anshelm Berg lär, efter egen utsago, när han fick se vilken obeskrivligt vacker tavla utsikten erbjöd, ha utropat: »Nog är det hårt, att en så vacker plats skall ligga för fäfet . . .» Han hade egentligen kommit till den nu beskrivna Tivoliplatsen för att underhandla om köp av densamma. Besöket ändade, kort sagt, med att hr Berg övertog den ovannämnda fru Lenoirs besittningsrätt för en summa av 125,000 kr. Och så kom Djurgårdens Tivoli i de rätta, de mest pietetsfulla händer.

Tillträdet skedde samma höst och först tycktes man, klokt nog, gå in för en hyfsning av varietésalongen, under förhoppning, att därmed även få en smula hyfsning av den publik, mest alltid herrar, som ansåg det hörde till att leva rövare under föreställningarna. Detta särskilt vid Djurgårdsvårens premiär, Valborgsmässoaftonen. Den kvällen öppnades salongen ifråga för året.

Ingen av det yngre Stockholm kan föreställa sig vilket rent ut sagt busliv publiken på 1870- till mitten av 1880-talet förde i gamla varietésalongen på Tivolimarken. Stadens värsta skrän-

fockar skaffade sig i god tid biljetter och så sattes oväsendet i gång så gott som med uvertyrens avslutande. Man skrek för skrikets skull, man stampade för bullrets skull och man sjöng med i de uppträdande sångerskornas repertoar för att direkt jaga ut de uppträdande. Det skulle vara något extra, helst något i ekvilibriststil, som kunde få denna larmande publik att sitta tyst, om endast för en kort stund. Publiken var snart sagt bindgalen och att komma till tals med densamma stod ej till varken för ställets kypare eller tillkallad polis. Förresten tycktes de som skulle sköta om ordningen anse det hela hopplöst. Folk sprang upp på stolar, slog omkull bord, hurrade, skrek och gormade i ett. Var någon kvinnlig artist till på köpet icke i publikens smak, var det icke ovanligt att man helt enkelt kastade upp de lätt tillgängliga toddyskedarna på scenen eller tomma punschbuteljer eller ishinkar med allt vad däruti var. De senare tingestarna dock, lyckligtvis, sällsynta i gamla dagar.

Salongen bestod av en lutande parkett, minne från den tiden där spelades teater, och runt salongen fanns en lågt liggande rad med rätt så djup fond, till vilken senare två trappor gingo upp direkt från parketten. Till höger från scenen räknat, och något över radens höjd, funnos ett par enskilda loger, vilka som mest köptes av herrar, de där av någon oförklarlig anledning hade damer i sällskap. När denna salong var fullsatt, som den alltid var här nämnda premiärkvällar, och publiken kommit i stämning, tack vare den obegränsade kvantiteten punsch, ej så sällan tärdd i sejdlar(!), var det hela som ett brusande, dånande hav. Alla hade käppar eller paraplyer med vilka de kunde dunka och slå i borden.

Det var för att få bukt med dessa element, som direktionen beslöt anordna en uteservering, en med himmelen som tak, vilket skulle komma att dämpa den s. k. hänryckningen. När emellertid det budskapet kom ut, beslöt grannen, innehavaren av Alhambra, att begagna sig av den utsikt för sina egna kunder som den nya anläggningen kunde giva. Han lät hugga ned åtta stora träd på Tivoliområdet, ett tilltag som pro primo föranledde en lång, hopplös rättgång, pro secundo kom Tivolistyrelsen att bygga upp två läktare i friluftsalongen, därmed helt utestängande

Alhambra-publiken från allt vad gratis-tittande heter. De bägge läktarna finnas kvar ännu i dag — ingående i den pampiga Kristall-salongens östra fasad.

Nu hade Tivoli en charmant serveringsträdgård, en kär plats för den tidens stockholmare, bild 4. Den nya »salongen» gjorde icke allenast publiken mera städad, den lockade en ny publik, däribland många damer, och så småningom även den bättre delen av stockholmspubliken. Sålunda såg man ofta den lille prudentlige portugisiske ministern vicomte Soto Maior och jämte honom en del gardesofficerare, allesammans ditkomna efter glada mid-dagar på Hasselbacken.

Det kostligaste med den nya anläggningen var emellertid, att så snart det kom regn, publiken måste flytta in i den gamla salongen, där föreställningen fortsatte. Det gällde därför för etablissemangets styrande att söka få bort det obehag ett plötsligt regn kunde ge anledning till, och så byggdes 1892 Kristallsalongen, bild 5, enligt ritningar av Rudolf och Fredrik Enblom. Man lät uppföra en stor järnstomme inneslutande, såsom sades härovan, de bägge läktarna, en salong med tak över, och ett tak, det där sträckte sig ända intill en stor ek i fonden, vilken alltjämt fick stå orubbad, senare under årens lopp skjutande sina nedersta grenar in under järnskelettet i den nya salongen. Fondväggen fanns då ej, den kom med spritukasen och restriktionerna. Det finurliga med det stora taket i den nya salongen var att det skulle kunna öppnas, när det var vackert väder, men slutas vid regn. Förvandlingen skedde med hjälp av skjutbara järnramar och långa kedjor att draga i av ställets kypare. Och allt gick galant — till en början. På grund av rost befunnos dock plötsligt fönster-ramarna omöjliga att skilja och så hängde kedjorna där till ingen nytta, minnande om välvilja, men också om brist på förutseende.

Till denna motgång kom så Skansens beslut att högtidlighålla vissa festdagar med salut. Så snart ett skott dånade middags-tiden uppe på Skansenhöjden, sprungo ett par eller flera rutor i Kristallsalongens tak sönder och oftast kunde, även när salongen var fylld av publik, ett glassjok plötsligt slå ned till obeskrivlig fasa och förskräckelse för publiken. Det lades därför ett trätak

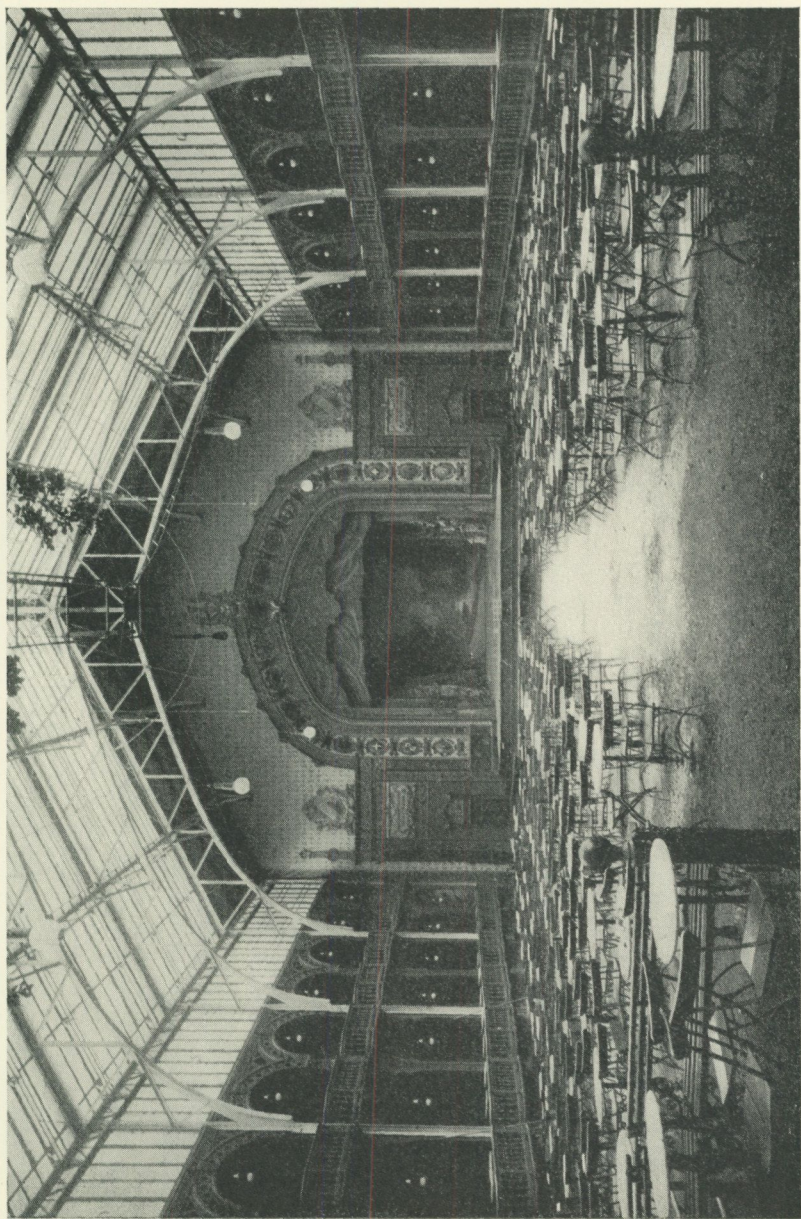

Bild 5. Kristallsalongen. Uppförd 1892 efter ritning av Rudolf och Fredrik Enblom. Foto omkring 1892.

ovanpå glastaket och så, kort efter, ett tak under taket, varmed faran för neddansande glasskivor försvann.

Den 14 maj 1892 hade den nya anläggningen invigts med glada förhoppningar och icke mindre glada tal, bl. a. ett tal av allas vår Daniel Fallström ägnat våren, men även den vår den nya Tivolidirektionen gick tillmötes.

Redan tre år före denna senare modernisering hade man gått i författning om att få den å bild 6 återgivna enkla entrén till anläggningen från Djurgårdsslätten i värdigt skick. En tävlan hade blivit utlyst 1889 i vilken arkitekten Gustaf Hermanson, Sofiakyrkans skapare, vann första priset. Året därefter stod den nya Tivoliporten färdig, bild 7, utförd av J. O. Wengströms fabrik, ett verkligt ståtligt bygge, vilket tydligt nog markerade, att etablissemangets styrande hade allvarliga avsikter att skapa något förstklassigt. I entrébyggnaden voro inrymda en del butiker, dels vatten-, frukt- och konfektaffärer, dels cigarraffär, vilka jämte det pampiga biljettkontoret verkligen gävo intryck av en storstadsanläggning. Med den nya porten följde helt naturligt också uppfiffning av hela entrén upp till den gamla varietésalongen, vilken redan så tidigt som 1881 kallats Victoria-teatern, en konstifik hyllning åt vår då unga kronprinsessa.

Det kan ha sitt intresse att göra en rond på området, så oerhört förändrat och förskönat sedan Anshelm Berg 1878 gjorde sin tidiga vårvisit på stället. En sommareftermiddag i början på 1890-talet gå vi genom den nya präktiga entrén via breda, med stora blomsterurnor markerade trappor upp till Victoriateatern, bild 8—9, där en väg till vänster för till varieténs öppna serverings-trädgård. Vi taga emellertid av till höger på en välgrusad väg och vandra förbi Alphyddan, där direktör Anshelm Berg bor med familj. Vi ha beställt bord till middag på restaurangen, en mycket populär restaurang sommartid, ity den serverade table d'hôte, till det facila priset 1: 50, inbegripandes smörgåsbord, soppa, kött och dessert. Vägen upp till själva Tivolit är kantad med på höga kolonner placerade stora kinesiska lyktor och mellan lyktorna finnas burar med brokiga, pladdrande papegojor.

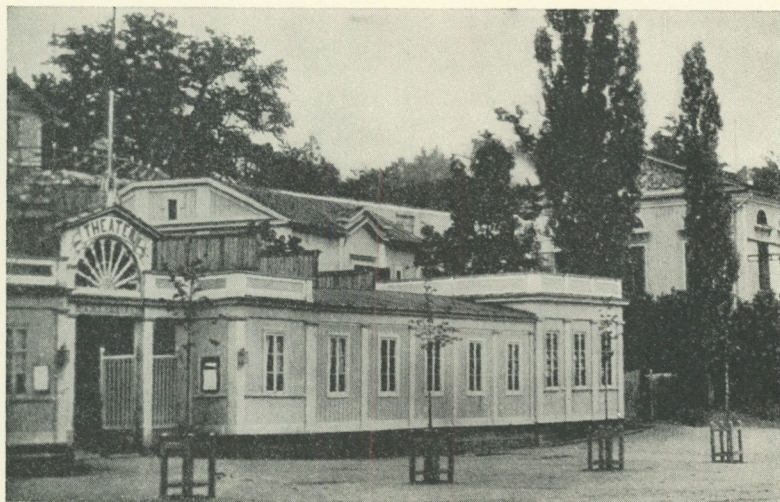

Bild 6. Gamla entrén till Tivoli med ingång till Victoriateatern. Till höger skymtar Novilla. Foto före 1890.

Bild 7. Nya entrén till Tivoli. Uppförd 1890 efter ritning av Gustaf Hermanson.

Allt är så oerhört förändrat mot tidigare. Det gamla marknadsbråtet är som bortsopat, nu ser man endast prydliga paviljonger och kiosker samt till vänster en ståtlig friluftsscen, på vilken varietésalongens artister uppträda för den publik, vilken enbart löst biljett till Tivolit, bild 10—11. Bekväma stentrappor ha anlagts och något ovanför friluftsscenen se vi väldiga björngrottor, vilka sprängts ut i berget.

Djurgårdens Tivoli hade nämligen under den nya regimen blivit en storartad djurpark även med allt vad till en förstklassig dylik hörer. Där förevisades utom björnar och fåglar även lejon, tigrar, pantrar, hyenor och zebu samt braminoxar, att ej glömma en samling tokroliga apor, vilka förnöjde synnerligast det yngre Stockholm.

Det har förvisso sitt intresse att höra den ruinerande verkan denna djursamling hade för direktören på stället, Anshelm Berg. Det visade sig nämligen redan tidigt, hur svårt det var att under vintern få tillräckligt skydd åt alla dessa exotiska djur. Plötsligt föddes idén i den Bergska hjärnan att försöka placera desamma i det då nyrestaureerade Mosebackes många under terrasserna skapade, uppvärmda utrymmen. Mosebackestyrelsen hade sökt att spela varieté i samma underjordiska rum, men misslyckats. För djur skulle väl ändå lokalerna lämpa sig, tänkte man, och så fastnade vännen Berg, på grund av sin tanke på de fyrfota främlingarnas omvårdnad, för en affär, vilken kostade honom hela hans sparade förmögenhet. Han och en annan i Tivoli synnerligen intresserad person, själen snart sagt i de många utmärkta arrangemangen uppe i Djurgårdsbergen, danske varietéregissören Harry Adacker, beslöto att gemensamt förhyra tomt på Mosebacke nedre terrass. Kostnadsförslag på 40,000 kr. gjordes upp och Berg skulle sätta till 25,000, Adacker 15,000. Till den summan ansågs uppförandet av en vintervarieté gå. Och så byggdes vad då kallades Folies Bergère, numera bekant som Mosebacke teater, icke för 40,000, utan för 80,000 kr. Byggnaden invigdes 15 okt. 1887 med ett program som kostade 18,000 kr. pr månad, en för sin tid kolossal summa. Tyvärr inträffade ett olycksfall en av de första kvällarna och det bästa numret på pro-

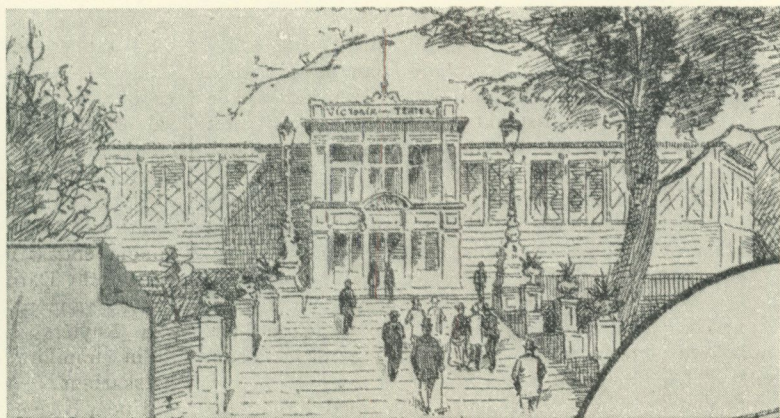

Bild 8. Victoriateatern. Efter teckning i Vesta 1889—90.

Bild 9. Interiör från Victoriateatern. Efter teckning i Svea av G. Stoopendal 1887.

grammet måste strykas. Oturen följde även i fortsättningen, varpå hela anläggningen råkade i misär och det stort anlagda företaget stängdes året därefter, 1888. Det befanns då att den gode Adacker ej hade ett öre att bidra med, vadan Berg måste stå för hela förlusten. Som man med anläggningen tänkt sig förenad vinterbostad åt de många djuren på Tivoli, fingo dessa senare på sätt och vis sitta emellan, de även. Tivolibolaget ansåg sig icke längre kunna stå för en zoologisk anstalt och Hagenbeck i Hamburg, som levererat fyrfotingarna, återköpte djuren mot, naturligtvis, en ringa penning. De enda djur man ansåg sig kunna behålla i Tivolit voro björnarna, aporna och en del fåglar.

Men när vi göra vår rundvandring häruppe äro de rytande, råmande, hylande och brummande vännerna ännu kvar, de jämte elefanten Sheriff, en synnerlig publikgunstling. Det var Sheriff förresten, som en vacker söndag 1884 ställde till ett vådligt rabalder i Tivoli. Man ordnade som bäst med table d'hôte och den gode Sheriff kände väl doften av all den goda mat man höll på att laga icke långt från det skjul han var boende i. Av allt att döma lätt fångslad, tog han sig plötsligt ut i det fria samt ställde sina tunga steg mot verandan, där man just höll på att duka smörgåsbordet. De anställda och den ringa publiken flydde naturligtvis, så att han kunde ogenerat förlusta sig vid det delikata smörgåsbordet, där han länsade varje fat, varpå han slängde faten över barriären, ned på Bellmansrovägen. Han skulle helt visst ha tömt den ståtliga brännvinskantinen på samma bord även, elefanter tycka nämligen om sprit, men till all lycka hade man ej hunnit placera ut spritmöbeln ifråga. Det drog länge om innan man fick tag i vaktaren, vilken tagit sig en lur borta i Djurgårdsbergen, så vännen Sheriff hade god tid att äta sitt bästa mål här i livet. Men snart nog återfördes han till sitt gamla eländiga skjul, att drömma om vad som varit.

Vi ha fortsatt promenaden, denna gång begagnande oss av den breda promenadvägen som bär till översta Tivoliterrassen. Vad som här först och främst tilldrog sig besökarnas uppmärksamhet, var den nätta lilla sjö (nu Sollidsdammen) med små holmar som man arrangerat för de talrika fåglarna. Mellan holmarna funnos

Bild 10. Övre Tivoli, numera kallat Gamla Tivoliområdet. Foto på 1890-talet.

Bild 11. Övre Tivoli med parkteatern och skjutbanan. I bakgrunden utsiktstornet («Solhem»). Foto 1901, då området inköptes till Skansen.

miniatyrbroar på vilka fåglarna klängde, och särskilt intresse väckte den ståtliga pelikanen, vilken för det mesta brukade spatsera omkring bland publiken på sandplanen.¹ En serveringspaviljong ståtade mitt på platsen, erbjudande såväl utsikt över det vackra Stockholm som utsikt till ett läskande fluidum.

Attraktionen denna sommar på denna övre plåtå var en stor singalestrupp, bestående av icke mindre än 26 personer, medförande fyra elefanter samt sex zebu-oxar, truppen en av John Hagenbecks i Hamburg stora sommarlockelser. Hövdingen hette Hillado Titterishy och ansågs som en framstående elefanttämjare. De stora djuren kunde också vid de förevisningar som varje afton arrangerades, visa rent av vidunderliga tricks. I övrigt var ju en titt in i negerhyddorna en lockelse, något som såväl negerkvinnorna som de små svarta parvlarna begagnade till det mest oförfärade tiggeri. Det hela under alla förhållanden ett storstadsevenemang, som förvisso innebar stora ekonomiska risker för Tivolibolaget.

På nedvägen kunna vi åka i ångkarusellen eller kasta en blick in i Musée Polychrome, ett slags panoptikon med olika grupper, som t. ex. »Faust frestande Margareta», »Den förlorade sonens återkomst», »Förväxlad postgång», en reproduktion av den bekanta tavlan, där det unga paret bakom morfars rygg ska växla en biljett, vilken biljett emellertid uppsnappas av morfars händer. Kanske »Den optiska spegelsalen» frestar — under alla förhållanden går färden ned mot restaurangen, där en öppen veranda erbjuder ljuvlig svalka i sommarvärmen och där man kring en väldig ek dukat ett smörgåsbord av jättedimensioner, erbjudande allt vad ett tip-top-svenskt dito förmår. Och som nämndes i annat sammanhang, i mitten tronar den ståtliga brännvinscisternen av silver, innehållande kyllda sorter av alla kända märken.

Kaffet kan man dricka på den stora planen utanför verandan, njutande av militärkapellets populära program, men antagligen ha de många besöken i de olika Tivolistånden tagit tid och när vi i alla fall skola avsluta aftonen i varieténs serveringsträdgård, kunna vi bekvämast dricka kaffet, och förmodligen avecen, under föreställningens gång.

¹ Levde däruppe ända till 17 december 1929. Red:s anm.

Det kan förtjäna att nämnas om tre tragedier, vilka under olika skeden av Tivolis stora varietétid tilldrogo sig allmänt intresse. Först den förtjusande lilla missen Rosée Heaths öde. Hon fick under ett engagemang här sitt förstånd omtöcknat på grund av, som det sades, kärlek till en vacker svensk kavalleriofficer. Sigge Wulff, han hette egentligen Sigfrid Lindgren, kom, såg och segtrade på Tivoli. Tyvärr var det en kort saga: efter ett par år, närmare bestämt 1892, avled han i lungdot. Två, tre korta år lyste han upp vår svenska varietéhimmel, sedan var han för alltid borta, detta vid endast 22 års ålder. Vid samma ålder och ungefär samtidigt gick en annan Tivolifavorit bort. Det var den unge parodisten Eddy Adacker, son till Tivolis regissör, H. Adacker.

Måhända kan det minna våra äldre läsare om en eller annan glad stund under gamla glansfyllda varietéår, ifall vi nämna monocyklisterna Scuri och Kaufmann, ekvilibristfamiljen Schaffer med den förtjusande lilla »antipodisten» Susanne Schaffer, den välformade herrkomikern Anna Fiori, akrobaterna Ardel & West, konstnålarern Aziz Babaluk, den Genéeska balettruppen, madame Pacra, den vackra franska chansonetten, vilken även sjöng marseljäsen med en stor fana i handen och vid slutstrofen föll på knä, kyssande de kära färgerna . . . Ej förglömmas de många populära svenska artister, vilka uppträdde i Tivoli. Brödermanska kvartetten, Anna Hofmann, duettistparen Vahlgren och Sernqvist, Hulda Malmström, Gerda Wiberg, August Bondesson och så den evigt »yndige» snart sagt lika svenska som danska divan Dagmar Hansen, allesammans på det utmärktaste sätt i världen ackompanjerade av den hyggliche, gemytliche Christian Krause.

Kom så 1896 det för allt svenskt uteliv så ödesdigra förbudet: ingen servering vid småbord under föreställningar! Liksom på övriga varietéställen sökte man reda sig utan dylik servering, satte in parkettstolar och spelade för fullt. På Tivoli var det fröken Anna Hofmann, sedermera fru Uddgren, som gjorde det djärva experimentet, men det kan med ens sägas utan framgång. Publiken var nu en gång bortskämd med att bli serverad under föreställningen och så uteblev den, när den ej fick som den ville.

I övre Tivolit redde man sig bättre. Dit kom dels en stor djurgrupp från Hagenbecks, dels en stor samling Senegalnegrer, vilka sommaren 1899 hade turen att kunna reklamera för en liten nyfödd negerprins, lille Jado Diats. Till de allra förnämsta attraktionerna må väl dock räknas en ballon captif, kallad Wolga, vilken hade sin premiär den 14 juni 1899. Den fördes av den bekante norske luftskepparen Francesco Cetti samt var flitigt använd, allt enligt en taxa av fem kr. pr tusen fot. Även 1900 var ballongen i farten. Det i sitt slag betydelsefulla året 1900, då särskilt Kristallsalongen skulle komma att fylla en ny, om man vågar säga, mission. Sommarrevyn gjorde sitt intåg i Tivoli!

Redan 1895 hade direktionen för salongen ifråga haft vissa revyfunderingar. Då beställde den nämligen av »ett bekant märke»¹ en revy, dock endast i en akt. Namnet var »Vid polen» och revyn, vilken spelades av en hel del bekanta stockholmska teaterspetsar, hade premiär 3 juni 1895. Det hela var ett försök på en månad och slog väl ut, eftersom dir. Anshelm Berg, vilken alltjämt ledde restaurangerna i Tivoli, vågade föreslå Kristallsalongens direktis att ånyo slå in på revygebitet.

Den nya revyn hette »Den förgyllda lergöken» och hade så pass framgång, att Stockholms taxeringsmyndigheter hux-flux sammanträdde extra för att höja fröken Hofmanns skatt från kr. 10,000 till 15,000. Författaren glömdes icke, han heller. Han fick i samma plötsliga vändning se sig värderad från 5,000 till 10,000 ... En lika briljant som värdefull reklam för den nya eran.

Sedan var revyn bofast i »Kristallen» till 1926, detta till stort bekymmer för de hrr estetici, vilka läste de bekanta Tegnérskas sentenserna på ömse sidor om scenöppningen:

»Som blomstren skifta i det gröna,
så skiftar diktens lätta här»

samt

»I många former trivs det sköna
och skönt är allt vad snillrikt är.»

¹ D. v. s. författaren till denna uppsats. — Red:s anm.

Många olika författare prövade sina krafter på den nya revy-scenen och kämpade med salongens hemska akustik, många spetsar inom teatervärlden ha beträtt samma scen och tusenden stockholmare plus resande ha trängts vid biljettluckan därute på Slätten, detta in i smällkalla december. Man spelade nämligen så länge stycket gick, fast ej alltid i »Kristallen». När det blev allt för kallt att spela i den stora järnstommen, flyttade man in i den lilla trivsamma Victoriateatern.

Vad återigen det övre Tivolit angår, så blev det emellertid med åren ett slags barlast för direktionen, och när så plötsligt Artur Hazelius uppträdde som spekulant på norra och östra delarna av Tivoliområdet, 32,852 kvm, bjudande 225,000 kr., var ej styrelsen betänksam längre, man slog till, som det heter, och den 1 april 1901 skedde tillträdet.

Det var rätt så kostligt denna första tid marken ägdes av Skansen, att iakttaga hur man tänkt sig rensningen där uppe. På var och varannan kiosk sågos små lappar, på vilka det stod: Skall rivas!

Vad gamla Victoriateatern beträffar, blev den, efter det revyn gjort sitt segertåg in i »Kristallen», en synnerligen svårarbetad lokal, enbart användbar på hösten och som reservlokal åt revyn. Det var fru Sigrid Sandberg, vilken skulle komma att göra densamma räntabel. Den offentliga dansen hade under utställningen här i Stockholm 1909 slagit igenom och fru S. lät nu lägga ut ett dansgolv i den konstifika gamla byggnaden, som vi nämnt ursprungligen uppförd till danssalong på Norra Tivolit. Det blev med ens ett mycket trevligt danslokal, kallat Maxim, trevligt på grund av den rad intima små loger som raden erbjöd.

Till en början var det en rent av lysande affär, där champagnekorkarna stadigt smällde under den då moderna Boston-valsens toner. Etablissemangen i sin helhet blev en god affär och skulle helt visst ha varit det ännu in på senare tiden, om icke en i dubbel bemärkelse olycklig eldsvåda 1924 fått direktionen att drömma storstadsdrömmar. »Maxim» förvandlades av arkitekten Torben Grut till ett veritabelt danspalats, kallat Savoy, och invigdes i maj 1925.

Då redan förut den stora Kristallsalongen var apterad till

danssalong, blevo de nya arrangemangen ju ett slags inbördes konkurrens. Att det samtidigt blev dans på nätt opp alla Stockholms mera förnämliga restauranger, inverkade det även, och Kristallsalongen liksom Maxim gingo stadigt mot ruin. 1933 utbjöds arrenderätten och äganderätten till Tivoliområdets samtliga byggnader till salu. Den spekulant som man härvid i första hand räknade med var givetvis Skansen, för vilken hotet att Tivoliområdet skulle kunna falla i rövarehänder — närmast i form av byggherrar, som kunde tänkas genom bebyggelse stänga för den underbara utsikten från Solliden — med rätta tedde sig skräckinjagande. Efter allehanda underhandlingar lyckades man på våren 1934 fastställa köpeskillingen, 150,000 kronor, som Nordiska museets styresman, trots de ekonomiska vargatider som rådde, märkvärdigt nog under tre veckors tid lyckades hoptigga från ett trettiotal intresserade stockholmare. Den 29 mars 1934 gick köpet i lås, och fr. o. m. detta ögonblick upphörde Nya Aktiebolaget Tivoli i Kongl. Djurgården att existera, sedan det i sin nuvarande form funnits till alltsedan 1880 men realiter existerat fr. o. m. Tivolits öppnande på denna plats i augusti månad nådens år 1850.

Förvisso kommer Skansens senaste markförvärv att bli till glädje för Stockholm och hela Sverige. Men stockholmarna av äldre årgångar skola dock aldrig kunna glömma vad som en gång kallades »Djurgårdens Tivoli».